

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापिठ नागपूर

यशवंतराव चक्षण महाविद्यालय

लाखांदूर जि. भंडारा

आर्थिक व सामाजिक सर्वेक्षण

मौजाः आवळी (सोनी)

• सादरकृते •

दिगांबर सदाशिव सावसाकडे

महेश भाष्कर ढवळे

समीता परसराम हत्तीमारे

ऋंबंककुमार भागवत परशुरामकर

नरेश विनायक मेंडे

स्नेहा मोरेश्वर वडिकर

अलीमा प्रभाकर पोटफोडे

महिमा दावलसिंह खागरे

नानेश्वर गोपिचंद कापगते

सत्येंद्र वासुदेव खरकाटे

पियंका लालचंद मोटघरे

आकाश बिहारी हुमणे

एम.ए.भाग—२ (भूगोल)

• मार्गदर्शक •

प्रा.डॉ.किशोर वाय.ठाकरे

प्रा.डॉ.गणेश एल.धोटे

भूगोल विभाग

यशवंतराव चक्षण महाविद्यालय लाखांदूर

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापिठ नागपूर एम.ए.भाग—२ २०१७—२०१८ भूगोल प्रात्याक्षिक परिक्षे करीता प्रस्तूत

प्रस्तावणा

1.1 प्रास्ताविक :-

भूगोल हा अत्यंत व्यापक व विरत्तृत स्वरूपाचा विषय असून त्यात क्षेत्रीय अभ्यासाला विशेष महत्वाचे रथान आहे. पृथ्वीवरील वेगवेगळे भौगोलिक क्षेत्र हे भूगोल तज्जासाठी एक प्रकारची प्रयोगशाळाच आहे. त्या अनुषंगाने पृथ्वीवरील प्राकृतीक व मानवी घटनांचे विश्लेषण करून त्यांच्यातील आंतरक्रियांचा अभ्यास भूगोलात केला जातो. अनेक प्राकृतीक व मानवीय घटनांचा अर्थ प्रत्यक्ष क्षेत्रिय अभ्यासाशिवाय लावता येत नाही.

भूगोलात निरीक्षणाला अत्यंत महत्वाचे रथान आहे. संपूर्ण पृथ्वीचा प्रत्यक्ष निरीक्षणाद्वारे अध्ययन करता येत नसला तरी आपल्या परिसरातील काही भौगोलीक घटकांचा अभ्यास प्रत्यक्ष त्या क्षेत्रात जाऊन आपल्याला करता येतो. अशा अभ्यासाला “क्षेत्रीय अभ्यास” असे म्हटल्या जाते. या क्षेत्रीय अभ्यासातून आपल्याला जवळच्या परिसराची भौगोलीक व मानवीय अशा दोन्ही प्रकारची माहिती प्राप्त होते.

त्यामुळे आर.टी.एम. नागपूर विद्यापीठाच्या एम.ए. 4 सेम च्या प्रात्यक्षिक भूगोलचा अभ्यासक्रमानुसार सदर अध्ययन करण्यात आला आहे.

भारतासारख्या कृपीप्रधान देशाला अशाप्रकारचे अध्ययन महत्वाचे आहे. भारतातील 70 टक्के लोकसंख्या कृपी व्यवसायावर अवलंबून आहे आणि ग्रामिण भागाचा मुख्य व्यवसाय शेती आहे. खरा कृपक नगरात नव्हे तर खेडयात राहतो. म्हणूनच विनोवा भावे म्हणाले की, “खेडयात देव निर्मा, शहरात निर्मा मनुष्य” यावरून हे स्पष्ट होते की खरा भारत नगरात नसून खेडयात आहे. म्हणूनच गांधीजी नेहमी म्हणत, “खेडयाकडे चला”. हा विचार मनात ठेवून अध्ययनासाठी एका खेडयाची निवड करण्यात आली. या खेडयातील प्रमुख व्यवसाय कृषी आहे.

आवठी गावाचे एकूण क्षेत्रफळ 327.79 हे. असून गावाची एकूण लोकसंख्या 431 व्यक्ती आहे. त्यामध्ये पुरुषांचे प्रमाण 208 असून सित्र्यांचे प्रमाण 223 आहे. गावामध्ये रस्तावर दिवाकर्तीची रोय केली आहे. गावात 1 ते 4 वर्गापर्यंत प्राथमीक शाळा आहे. गावात एकूण 3 रस्ते आहेत. रस्ते हे पक्क्या रस्तांचे आहेत. गावात पीप्प्याच्या पाण्याची उत्तम रोय जवळ जवळ 100 टक्के आहे. घरामध्ये विद्युत पुरवठा झालेला आहे.

1.2 स्थान निश्चिती :-

लाखांदूर तालुक्यातील “आवठी” ह्या गावाची निवड करून सदर अध्ययन पूर्ण केले आहे. आवठी हे गांव लाखांदूरच्या पश्चिमेला 15 किमी अंतरावर आहे. आवठी हे गावातील मुख्य व्यवसाय शेती आहे. त्या अनुपर्गाने शेतीच्या आधारावर त्या गावातील सामाजिक व आर्थिक रिस्तीचे अवलोकन करण्यासाठी सदर गावाची निश्चिती करून सदर अध्ययन पूर्ण केले आहे.

1.3 अभ्यास विषय :-

सदर अध्ययनाद्वारे “आवठी गावातील शेतकऱ्यांच्या शेतीविषयक दृष्टीकोण आणि त्यांचा सामाजिक व आर्थिक विकासाच्या रिस्तीचे अवलोकन” हे या अध्ययनाचे अभ्यास विषय आहे.

त्याद्वारे शेतकऱ्यांच्या शेतीतील समस्या तसेच त्यांच्या सामाजिक, आर्थिक समस्यांचे अध्ययन करणे हा या अध्ययनाचा अभ्यास विषय आहे.

1.4 कालावधी :-

सदर अध्ययनपूर्तीसाठी आग्ही दि. 24 जानेवारी 2018 ला आमच्या महाविद्यालयातील भूगोल विभागप्रमुख प्रा.डॉ. के.वाय. ठाकरे आणि प्रा. डॉ. जी.एच. धोटे यांच्या मार्गदर्शनाखाली “आवठी” गावाला भेट दिली. या भेटीदरम्यान आम्हाला गावातून जी माहिती उपलब्ध झाली. त्या आधारावर सदर विश्लेषण करण्यात आले आहे.

1.5 उद्देश :-

सदर अध्ययनासाठी पुढील उद्देश मांडण्यात आली आहेत.

1. आवडीं गावाची भौगोलीक व सामाजिक पार्श्वभूमीचे अवलोकन करणे.
2. सामाजिक व आर्थिक विकास तपासून पाहणे.
3. गावाच्या सामाजिक व आर्थिक रागरसा जाणून घेणे.
4. त्याचबरोबर त्या गावातील शेतीची वैशिष्ट्ये काय आहेत त्याचे विश्लेषण करणे.
5. शेतीतील समरसांची चर्चा करणे.
6. त्या समरसांवर उपाययोजना सुचविणे.

इ. उद्देश ठेवून आवडीं या गावाचे अध्ययन करण्यात आले आहे.

1.6 अध्ययन पद्धती :-

लाखांदूर तालुक्यातील लाखांदूर पासून पश्चिमेला 15 किमी आणि सोनी या गावापासून 3 किमी अंतरावर आवडीं या गावाचे प्रत्यक्ष मुलाखत पद्धतीने माहिती गोळा करण्यात आली. माहिती व आकडे गोळा करण्यासाठी एक प्रश्नावली तयार करण्यात आली. त्या प्रश्नावलीच्या माध्यमातून कुटुंब प्रमुखाची मुलाखत घेतली आहे. गावात एकूण 98 कुटुंब आहेत. त्यापैकी एकूण 94 कुटुंबाची मुलाखत घेण्यात आली.

सदर अध्ययनासाठी मुलाखत पद्धती तरोच निरिक्षण पद्धतीचा आणि विश्लेषण पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला आहे.

मुलाखतीतून मिळालेल्या माहितीचे सारणीकरण करून त्यांचे विश्लेषण करण्यात आले. आवश्यक ती माहिती सांख्यिकीय पद्धतीने प्रदर्शित करण्यात आली आहे. यासाठी रत्नंभालेख, रेखालेख, छाया पद्धती, विभागीय आयताकृती इ. अनेक पद्धतींचा वापर करण्यात आला आहे व विश्लेषण अधिक बोलका करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

समस्या, उपाययोजना व सारांश

6.1 प्रारूपिक :-

मागील प्रकरणात आवृत्ती गावातील शेतीच्या स्वरूपावर चर्चा करण्यात आली आहे. सदर प्रकरणात आवृत्ती गावाच्या समस्या आणि त्यावरील उपाययोजना तसेच संपूर्ण अध्ययनाचा सारांश यावर भर देण्यात आला आहे.

6.2 समस्या :-

आवृत्ती गावातील अध्ययनात आम्हाला काही समस्या आढळल्या आहेत. त्या पुढीलप्रमाणे आहेत.

1. हे गांव संपूर्णतः शेतीवर आश्रीत असल्यामुळे येथे इतर उद्योगांचा विकास झालेला नाही.
2. गावात रस्त्यांचा पुरेशा विकास झालेला नाही.
3. गावात पिण्याच्या शुद्ध पाण्याची पुरेशी व्यवस्था नाही.
4. गावातील लोकांना जीवनावश्यक वस्तुसाठी दुसऱ्या बाजारकेंद्रावर निर्भर राहावे लागते.
5. गावातील अनेक कुटुंबाकडे सोयी-सुविधांचा अभाव आहे.
6. गावात आधुनिक घरांचा विकास झालेला नाही.
7. गावातील अनेक कुटुंबाकडे वाहतुकीच्या साधनांचा अभाव आहे.
8. गावात फक्त प्राथमिक शिक्षणाची सोय आहे.
9. गावात अजूनही लायव्रीची व्यवस्था नाही.
10. गावातील शेतीचे स्वरूप अजून पारंपारिक स्वरूपाचे आहे.
11. जलसिंचन सुविधांचा पाहिजे त्या प्रमाणात विकास झालेला नाही.
12. शेतीत आधुनिक साधनांचा अभाव आढळतो.
13. गावातील शेतीला अजूनही उद्योगाचे स्वरूप प्राप्त झाले नाही.
14. शेतीचे एकूण उत्पादन व दर हेक्टरी उत्पादन फार कमी आहे.

6.3 उपाययोजना :-

1. गावात उद्योगांच्या विकासासाठी प्रयत्न क्हायला हवेत.
2. ररत्यांच्या व वाहतुकीच्या साधनांचा पुरेशा विकास क्हायला हवा.
3. पिण्याच्या शुद्ध पाण्याची सोय करायला हवी.
4. जीवनावश्यक वस्तूच्या पुरवठयाची सोय उपलब्ध करण्यासाठी प्रयत्न झाले पाहिजेत.
5. अनेक कुटुंबाकडे पक्के घर नाही. त्यांना पक्के घर उपलब्ध क्हायला हवे.
6. प्राथमिक शिक्षणाच्या पलीकडे उत्तम शिक्षणाची सुविधा उपलब्ध क्हायला हवी.
7. गावात वाचनालयाची व्यवस्था हवी.
8. शेतीला उद्योगाचे स्वरूप प्राप्त होण्यासाठी प्रयत्न क्हायला हवे.
9. गावातील शेतकऱ्यांकडे सिंचनाच्या सुविधांचा पुरेसा विकास होण्यासाठी प्रयत्न झाले पाहिजे.
10. शेतकऱ्यांना आधुनिक कृषि साधनांवर भर दिला पाहिजे.
11. गावातील शंतीचे दर हेक्टरी उत्पादन वाढविण्यावर भर दिले पाहिजे.

6.4 सारांश :-

आवारी गावाचे एकूण क्षेत्रफळ 327.79 हे. असून गावाची एकूण लोकसंख्या 431 व्यक्ती आहे. त्यामध्ये पुरुषाचे प्रमाण 208 असून स्त्रियांचे प्रमाण 223 आहे. गावामध्ये ररत्यावर दिवावतीची सोय केली आहे. गावात 1 ते 4 वर्गांपर्यंत प्राथमीक शाळा आहे. गावात एकूण 3 रस्ते आहेत. रस्ते हे पकवया स्वरूपाचे आहेत. गावात पीण्याच्या पाण्याची उत्तम सोय जवळ जवळ 100 टक्के आहे. घरामध्ये विद्युत पुरवठा झालेला आहे.

सदर अध्ययनाद्वारे “आवृत्ती गावातील शेतकऱ्यांच्या शेतीविषयक दृष्टीकोण आणि त्यांचा सामाजिक व आर्थिक विकासाच्या स्थितीचे अवलोकन” हे या अध्ययनाचे अभ्यास विषय आहे.

सदर अध्ययनासाठी पुढील उद्देश मांडण्यात आली आहेत.

1. आवृत्ती गावाची भौगोलीक व सामाजिक पाश्वभूमीचे अवलोकन करणे.
2. सामाजिक व आर्थिक विकास तपासून पाहणे.
3. गावाच्या सामाजिक व आर्थिक समस्या जाणून घेणे.
4. त्याचवरंवर त्या गावातील शेतीची वैशिष्ट्ये काय आहेत त्याचे विश्लेषण करणे.
5. शेतीतील समस्यांची चर्चा करणे.
6. त्या समस्यांवर उपाययोजना सुचविणे.

इ. उद्देश ठेवून आवृत्ती या गावाचे अध्ययन करण्यात आले आहे.

हा भाग जवळ जवळ सपाट स्वरूपाचा असून या भागाची साधारण उंची 250 ते 300 मीटर पर्यंत आहे. या तालुक्यात जमीनीचा उतार ईशान्ये कढून नैऋत्येकडे आहे. जिल्ह्यातील मुख्य नदी वैनगंगा असून ती लाखांदूर तालुक्याच्या दक्षिण रीमेवरून वाहते. त्यामुळे त्या वैनगंगेस जाऊन मिळणाऱ्या चुलबंद नदीच्या उपशाच्या व चुलबंद नदी तालुक्यात आपला प्रभाव टाकते. वैनगंगा व चुलबंद नदीच्या किणारी भागात सधन काळी मृदा आढळते. ही मृदा तांदूळ, गहू, ऊस, हरभरा, ज्वारी, तुर, मुंग, मसूर, उडीद, वाटाणा इ. पिकविण्यासाठी उपयोगी आहे. लाखांदूर तालुक्याच्या कृषीवर हवामान या घटकाचा परिणामाचा विचार करता हवामानाच्या विविध अंगापैकी पर्जन्य हा घटक महत्वाचा आहे. हा भाग उण्णकटीबंधीय असल्यामुळे तापमान हे कृपिकरिता वर्षभर आवश्यक असते. परंतु पर्जन्य हे मोसमी स्वरूपाचे आहे. जून ते सप्टेंवर या काळात जवळजवळ 70 टक्के पाऊस पडतो. त्यामुळे या काळात येथे तांदळाची जास्त पाण्याची शेती केली जाते. या गावातील एकूण जमीनीच्या 82.00 टक्के जमीन पिकाखाली आहे.

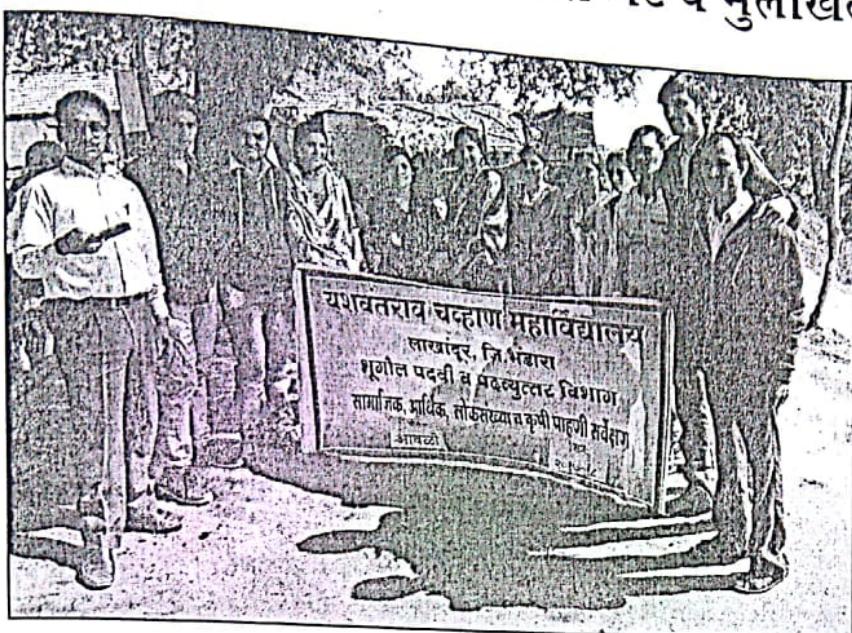
लाखोंदुरु तालुक्यातील आवडी गावाची एकूण लोकसंख्या 431 व्यक्ती असून यात पुलासाचे प्रमाण 208 व रिक्याचे प्रमाण 223 असे आहे. यामध्ये जवळ जवळ 40 टक्के लोकसंख्या कार्यकारी मुणजे रोजगारामध्ये आहे. गावाचे एकूण क्षेत्र 327.79 देवदर आहे. आवडी गावातील संप्रेक्षणानुसार 391 लोकसंख्येपैकी 194 पुरुष व 197 स्त्रीया आहेत जे की पुरुषांपेक्षा जारत आहेत. गावात महार, माळी, ढीवर, लोहार व कुणवी या जातीचे लोक राहतात. यामध्ये सार्वत जारत लोकसंख्या कुणवी लोकसंख्या आहे. गावाची एकूण साक्षरता 71 टक्के असून 29 टक्के लोकसंख्या निरक्षर आहे. गावात एकूण पुरुष साक्षरता 75 टक्के आहे. तर स्त्री साक्षरता 66 टक्के आहे. आवडी गावात एकूण 55 कुटुंब शेती व्यवसायात गुंतलेले आहेत. परंतु संप्रेक्षणावरून स्पष्ट होते या गावात जवळ जवळ 58 टक्के लोकसंख्या शेती करतांना आढळते. आवडी गावात 94 कुटुंबाच्या निरीक्षणात 55 कुटुंबाचे मुणजे 59 टक्के कुटुंबाचे वार्षिक उत्पन्न 15 हजार पेक्षा कमी आहे. गावात अनेक कुटुंबांकडे सोपासेट, मोबाईल फोन, आलमारी, फ्रिज, गेंस शेगडी, डि.टी.एच. सारख्या वरत्तू आढळतात.

आवडी गावात एकूण 98 कुटुंबसंख्या आहे. या कुटुंबातील गावातील शेतीवर 55 लोक काम करतात. आवडी गावामध्ये एकूण कुटुंबामध्ये 81.41 टक्के कुटुंबांकडे खतःची शेती आहे. त्यामुळे ते खतःची शेती कसतात. ज्या कुटुंबांकडे शेती आहे. त्या कुटुंबांना शेती करण्यासाठी खतः जवळचा पैसा खर्च करावा लागतो. आवडी गावातील शेतकरी अनेक संरथाकडन कर्ज घेत असल्याचे आढळते. आवडी गावातील शेतकरी आपल्या शेतामध्ये अनेक रासायनिक खताचा वापर करतात. आवडी गावातील अनेक शेतकरी मागच्या 15 वर्षापासून किटकनाशकाचा वापर करतांनी आढळतात. 57 शेतकरी 5 वर्षापासून 52 शेतकरी 10 वर्षापासून तर 20 कृषक नागच्या 15 वर्षापासून किटकनाशकांचा वापर करित आहेत. आवडी गावामध्ये प्राचीन काळापासून अजून बरेच शेतकरी पारंपारिक कृषि अवजारांचा वापर करित असल्याचे आढळते. एकूण कृषि अवजारामध्ये लोखंडी व लोकडी नांगरांची संख्या अनुक्रमे 25 व 25 आहे. कृषिपिकांना ने—आण करण्यासाठी वाहतुक साधनासाठी वैलगाडीचा वापर होत असल्याचे आढळते. आवडी गावातील शेतकरी पारंपारिक कृषि

अवजारांव्यतिरिक्त आधुनिक कृषि अवजारांचा सुद्धा वापर करतांना आढळतात. आवश्यकी गावात 3 वर्षांपेक्षा कमी पशुंची संख्या 133 आहे. तर 3 वर्षांपेक्षा जास्त वर्षाच्या पशुंची संख्या 83 आहे.

आवश्यकी गावामध्ये एकूण सिंचीत क्षेत्रात धान, कापूस, गहू, हरभरा, सोयादीन, मीरची, उडीद, मुंग, तेलबिया, भाजीपाला, इ. पिकांचा समावेश होतो. आवश्यकी गावात सर्वात जास्त जलसिंचन विहिरी या स्त्रोताद्वारे केले जाते. त्या क्षेत्राचे शेकडा प्रमाण 34.55 टक्के आहे. आवश्यकी गावात सर्वात जास्त क्षेत्र धान पिकाचे आहे. त्यामुळे सर्वात जास्त सुधारीत बी-बीयाने धान पिकाचे आहे. एकूण सुधारीत बीयानांच्या तुलनेत एकटया धान्याचा शेकडा प्रमाण 66 टक्के आहे. त्यानंतर 14 टक्के क्षेत्र गहू पिकाचे आहे. गावातील एका शेतकऱ्याकडे धान थेसर असून 10 शेतकऱ्यांकडे कडधान्य थेसर आहे. एकूण पिकांच्या उत्पादनात सर्वात जास्त उत्पादन तांदूळ पिकाचे आहे. त्याचे शेकडा प्रमाण 70 टक्के च्या वर आहे. तर इतर सर्व पिकांचे उत्पादन जवळ जवळ 30 टक्के आहे.

शंक्षणिक सर्वेक्षणांतर्गत आवास भेट व मुलाखत घेतांना

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापिठ नागपूर

यशवंतराव चव्हाण महाविद्यालय

लाखांदूर जि. भंडारा

आर्थिक व सामाजिक सर्वेक्षण

मौजा: पाहुणगांव

• सात्रकर्ते •

विष्णु भाडयाव शाहरे

निरुजनार्दन फुले

पवन भोजा यात्रा

द्वार्धा ईश्वर दहिकर

प्रकाश परशायम भेत्राम

मनोज आनंदयाव दरवरे

प्रज्ञा अनयाज यामठेंके

जयश्री वामनयाव मदनकर

कान्होपात्रा पंढरी शाहरे

विकास शंकर याणे

एम.ए.भाग—२ (भूगोल)

• मार्गदर्शक •

प्रा.डॉ. किशोर वाय. टाकरे

प्रा.डॉ. गणेश एल. योंटे

भूगोलविभाग

यशवंतराव चव्हाण महाविद्यालय लाखांदूर

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापिठ नागपूर एम.ए.भाग—२२०६—२०१५ भूगोल प्रात्यादिक परिक्षेकरीता यस्तृत

प्रकारण विहीन

प्रत्याधिका

गट्टरंगंत तुकडीजी महाराज नामाचे विद्यालय नामाचे तो आहे. आहे नामाच प्रात्यक्षिक अभ्यास क्रमांकित एवढाऱ्या भूतेना न लक्षित निवार करत तो आधारावर होतीय अभ्यास प्रात्यक्षिक वीक्षित गट्टरंगंत तुकडीजी नामाच विद्यापीठाला सादर करायचा असतो. त्यानुसार तुकडीजी नामाच विद्यालय नामाच तालुक्यातील पाहूनगाँव या गावाचे कृषी सामाजिक शास्त्रीय नामाच विद्यालय निवार कश्यापकारे आहे याविषयी होतीय अहवाल सादर केला आहे.

एखाद्या होताला प्रत्यक्ष शेठ देव विद्यालयात लक्षित विद्यालयात विद्यालयात अनुभवद्वारे स शास्त्रीय इच्छाने केला जाणारा भवतात त्यात शिक्षक विद्यालय नामाच महणून प्रात्यक्षिक भूगोलात होतीय अभ्यासाचे महत्व आहे.

भारत हा कृषी प्रधान देश आहे. भारतातील मुख्य व्यवसाय तो कृषी आहे. उक्के वस्त्र, निवारा ह्या मानवाच्या प्राथमिक गरजा कृषी काळाताची शिक्षा आवश्यक इच्छेत महत्वाचा व्यवसाय समजाती जातो. शेती व्यवसायामुळे भवतात त्यातील शिक्षक लाभाके आहे कृषी व्यवसाय ही गांगाधारी देण समजाती जातो. तर यामुळे कृषीपत्री देण आहे लाग्या व्यवसाय अर्थाने कृषी नगरात नव्हे तर खेड्यात निवार. इहानुसार विनोद आहे तोके ब्रह्मणे आहे की, "खेड्यात देव निर्मी-शहरात निर्मी भग्नज "तो त्यातात विनोद आवश्यक भवाच एका खेड्याचा होतीय अभ्यास करायासाठी निवार करी शी, तो अद्याव विद्यालय नुसून दिसावा.

अंडारा जिल्ह्यातील लाखांदा तालुक्यातील पाहूनगाँव तो नामाच जाईवन आवृद्धी इयोपासून कृषी आधुनिक तंत्रज्ञान अविष्यालील कृषी विद्यालयाचा इच्छेत जावतीत जास्त उत्पादन करी काढता येईल याचे आवश्यक कागजात आवश्यक आहेत. असू ज्यात्याच एके भागात शेती करणे प्रतिकूल विहीनतेमुळे शक्य नाही. इहानुसार शेती हे शास्त्र व्यवसाय पाहूनगाँव या खेड्यातील कृषी ओवन काळावतारावे आहे हे ज्यान व्यवसाय इ-मुक्तेने प्रेरित होऊन आम्ही पाहूनगाँवाची होतीय निवार करी आहे.

अम्बाताची उदिष्टे :-

भारत हा कृषी प्रधान देश असून एकूण लोकसंख्येच्या 70% पक्का जास्ता लोकसंख्या कृषी या व्यवसायात दुर्बलेली आहे. कृषी हा भारतातील लोकांचा सुख्य व्यवसाय आहे. याद मुळ्य काऱण स्थगाजे भारतातील एकूण लोकसंख्येमधील 70 ते 80 % अम्बाताचांची लोकसंख्या ही खेड्यात राहते. जगातील औद्योगिक व्यापारात थेंती सुद्धा औद्योगिकव्यापारांचा आधार व्यापार आहे आणि त्यातूनच औद्योगिक प्रशित, जरीन उपकरणाचा शोध, विकासातके, कागजाकरण इत्यादी सुके आधुनिकीकरण ही संकलनाचा उद्यात आली.

थेंती हा व्यवसाय उद्दर निर्बंधाचांची संस्करणा व्यापार असे चर्चा झाल्या व्यापाराचा परिवर्तनात्मक अनुसंधाने थेंतीला व्यापारी स्वरूप आलेले दिसून येते. स्फूर्तीच्या उद्दर निर्बंधाचा प्रश्न दोडवितातील आर्थिक उत्पादनाचा एक व्यवसाय स्फूर्त थेंतीकडे भावन्याचा दृष्टीकोण व्यापार आहे. चर्चा भारतातील थेंतीच्या व्यवसाय विषय केला जाता भारतीय कृषी अनुसारी पारमार्थिक स्वरूपाची आव्यूह.

भारतीय थेंतीकरी आधुनिक थेंतीविषयी दूर्गंगांचे परिचित गठावानुके त्याचा थेंतीकड भावन्याचा दृष्टीकोण अनुसारी व्यापार आहे. आणि त्याचा वार्तावान थेंती उत्पादनाचा व्यापार अनुदून येतो. भारतीय थेंतीकरी आजच्या परिवर्तनातही कृषिका आवश्यक असलाचा उत्पादनादून त्याच्या निर्माणादून दूर आहे. स्फूर्तीच्या आनंदी व्यापारांमधील या व्यापारी स्वरूपांची दोन्हाता आकसी आणि हे सर्वकाग करण्याचा सुख्य उद्देश स्फूर्तांने थेंतीरी निर्बंध उत्पादनाचा विविध वारंवारा अस्वात करणे होय होता.

निष्कर्ष अ उपायांचीजला

पाहूनगाँव या गावी एव. प. शास्त्र 2 शेतकील विभागाच्या विद्यावंशीजी आणि उसी रामाजिक सर्वेक्षण केले आसला तथा शर्वेक्षणप्राप्तील विविध गोष्टीचा आव्याप्त अवगमन आव्याप्तता अंतर्गत खालील निष्कर्ष आढळून येणार.

निष्कर्ष :-

- 1) आधुनिक बी-वियाणी, रासायनिक शहाई, शीटवण्णाकाके तसेच औषट्टीचा प्रमाण असल त्याचा आपर योग्य प्रमाणात असाव्यास झांगाणी.
- 2) या गावातील शेतकरी सांदूळ हे मुख्य पीक असाव, तसेच त्यांतील अदृश्य आडीमात्रा तसेच हरभारा इत्यादि पिकांचे अनुद्रव उत्पादन असल आहे.
- 3) पाहूनगाँव येथील लोकांचा प्रमुख अवदाय शेती व आर्थिक संदर्भ द्वारा शेती अवदाय आहे, त्याचप्रमाणे कुबचुटप्राप्त द्वारा दुप्प्रस अवदाय आढळून येता.
- 4) या गावातील शेतकरी आजच्या युगातील आधुनिक संवाद्या आपर असी तसेच यांची यंत्राचा व अवजारांचा अधिक प्रमाणात आपर असलेला दिसतो.
- 5) या गावातील शेतकर्यांना प्रेरणिक भद्रती तसेच अहुर्मोक भद्रती आव्यास तसेच आवश्यक आहे.
- 6) या गावातील साक्षरतेचे प्रमाण अद्वितल्यास प्रवक्त प्राधिनिक व नाड्यानिक संस्थांचे शिक्षणात आसल जास्त लोकांचा समावेश आहे.

उपाययोजना :-

खालील उपाययोजना द्वारे पाहूनगाँव या गावाचा विकास होऊ शकतो. ते उपाय खालीलप्रमाणे आहेत.

- 1) पाहूनगाँव येथे जलसिंचानाच्या सोयी परिपूर्ण करून विहिरी व कूपनलिका द्वारे जलसिंचन करण्यावर भर देऊन शेतीचा विकास करणे व इतर व्यवसायाना प्राधान्य देणे.
 - 2) पाहूनगाँव या गावातील शेतकऱ्यांनी रासायनिक खताचा वापर मर्यादित प्रमाणात करावा आणि सेंद्रिय शेती पद्धतीला वाव द्यावा.
 - 3) शासनाने शेतकऱ्यांना कर्ज देण्याच्या सुविधांमधे वाढ करावी व कर्जाच्या परतफेडीचा कालावधी वाढविण्याचा विचार करावा.
 - 4) दरडोई उत्पन्न वाढविण्यासाठी शेतकऱ्यांनी उदरनिर्वाह व पारंपरिक पद्धतीने शेती न करता आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून शेतीचा विकास करावा.
 - 5) शेतकऱ्यांनी आपल्या दुष्यम व्यवसायाचा व्यापारी स्वरूप देण्याचा प्रयत्न करावा.
 - 6) गावातील लोकांनी आपल्या कुटुंबातील व्यक्तींना चांगले शिक्षण देऊन त्यांना साक्षर वनविण्याचा प्रयत्न करावा.
 - 7) शेती व शेतमालासंबंधी तजांकडून योग्य मार्गदर्शन घेतले जाते.
- इत्यादि उपाय योजना करणे आवश्यक आहेत.

BEST OF LUCK

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापिठ नागपूर

यशवंतराव चक्करण महाविद्यालय

लाखांदूर जि. भंडारा

आर्थिक व सामाजिक सर्वेक्षण मैजाः मांडळ

•सादरकर्ते•

गौरव सुरेश डोगरे
नितेंद्र कुवरज देशनूद्ध
नितेंद्र नाथव बावगे
प्रसात नेहन हटवार
दूषा हिरन्य घकाते
दरान्ड उद्योगत्तम नंदानवक्तो
रंकज रामदव वासनिक
कविता रंजन लोखंडे
चंद्रकांत उच्चव खुगे
एम.ए.भाग—२ (भूगोल)

•मार्गदर्शक•

प्रा.डॉ.किंगोर दाय.ठाकरे
प्रा.डॉ.गणेश एल.धोडे
भूगोलविभाग

यशवंतराव चक्करण महाविद्यालय लाखांदूर

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापिठ नागपूर, एम.ए.भाग—२, २०१३—२०१४ भूगोल प्रात्याक्षिक परिक्षे करीता प्रसूत

प्रकरण पहिले

प्रस्तावना

प्रस्तावना :-

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ, नागपूर च्या एग.ए.गांग-२(गृगोल) प्रात्याक्षिक अभ्यासक्रमांतर्गात एखाद्या भूरचना व लोकवरतीचे सर्वेक्षण करून त्या आधारावर क्षेत्रिय अभ्यास प्रात्याक्षिक दरेक्षेत राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठाला सादर करावयाचा असतो. त्यानुसार आम्ही भंडारा जिल्ह्यातील लाखांदूर तालूक्यातील “मांडळ” या गावाचे कृपी, सामाजिक, आर्थिक तसेच शैक्षिक जीवन कशाप्रकारे आहे याविषयी क्षेत्रिय अहवाल सादर केलेला आहे.

एखाद्या क्षेत्राला प्रत्यक्ष भेट देऊन निरिक्षणाव्दारे मिळालेल्या माहीतीच्या आधारावर सविस्तर उन्नवाव्दारे तथा शास्त्रीय दृष्टीने केला जाणारा अभ्यास म्हणजे क्षेत्रिय अभ्यास होय, म्हणूनच प्रात्याक्षिक दुनालात क्षेत्रिय अभ्यासाचे महत्वाचे स्थान आहे.

भारत हा कृपी प्रधान देश आहे. शेती हा भारताचा मुख्य व्यवसाय आहे. अन्न, वस्त्र, निवारा हया नन्याच्या प्राथमिक गरजा पूर्ण करण्यासाठी शेती व्यवसाय हा अत्यंत महत्वाचा व्यवसाय समजला जातो. तातो व्यवसायामुळे मानवास स्थायी जीवन लाभलेले आहे. कृपी व्यवसाय हा ग्रामीणांची देण समजली तर ग्राम हे कृपीची देण आहे आणि खन्या अर्थाने कृपी नगरात नव्हे तर खेडयात मिळते. म्हणूनच देनाऱ्या भावे यांचे असे म्हणणे आहे की, खेडयात देव निर्मा-शहरात निर्मा गनुज’ या वचनाचा विचार उन्नत घेवूनच आम्ही अशाच एका खेडयाचा क्षेत्रिय अभ्यास करण्यासाठी निवड केली की, जा भंडारा जिल्ह्यात फुलून दिसावा.

भंडारा जिल्यातील लाखांदूर तालूक्यातील माढळ या गावात मागील काही वर्षापासून कृपी अभ्यासिक तंत्रज्ञान वापरून भविष्यातील कृपी विकासाच्या दृष्टीने जास्तीत जास्त उत्पादन कसे काढता याचे अध्ययन करण्यात आलेले आहे. परंतू जगाच्या प्रत्येक भागात शेती करणे प्रतिकुल परिस्थितीमुळे दार्शन नाही. म्हणूनच शेती हे शास्त्र समजून माढळ या खेडयातील कृपी जीवन कशा प्रकारचे आहे हे उन्नत घेण्याच्या उत्सूकतेने प्रेरीत होवून आम्ही माढळ या गावाची क्षेत्रिय अभ्यासासाठी निवड केली आहे.

सर्वेक्षणाचे उद्दिष्टे :—

- 1) मांडळ या गावातील भूमी उपयोजनाचा अभ्यास करणे या त्याचे उत्पादन किती प्रमाणित मिळते याचा अभ्यास करणे.
- 2) दहा वर्षांपूर्वी शेती भूमी उपयोजनात काही बदल झाला असल्यास तसेच उत्पादनात त्या प्रमाणात बदल झाला काय ? याचा अभ्यास करणे.
- 3) पाणी पुरवठा तसेच जलसंचनाच्या सोयीचा पिकांच्या उत्पन्नावर होणारा परिणाम असायले.
- 4) रस्थानिक हवामानाचा परिणाम पिकांवर कशा पद्धतीने झाला आहे हे अभ्यासाने.
- 5) आधुनिक पिक पद्धती आणि सुधारीत ओलीताखलील पिकात क्षेत्रीय वाढ झाली आहे किंवा नाही याचा अभ्यास करणे.
- 6) गांगील 10 वर्षांपासून पडीत असणाऱ्या क्षेत्राता बदलते रूप देऊन त्याचा उपयोग लागवडी खालील शेतकीता केला जात आहे. किंवा नाही हे अभ्यासाने.
- 7) पिकांचे उत्पादन वाढविण्याच्या दृष्टीने शिंचनाखालील जमीनीचा क्षेत्रीय वाढ किंवा घट होत आहे किंवा नाही हे अभ्यासाने.
- 8) शेती व्यवसाया व्यतीरीक्त कुटूंबातील इतर स्त्री-पुरुष वेगळा व्यवसाय करतात काय? याचा सविस्तर अभ्यास करणे.
- 9) गावात आलेल्या शेतकरी, शेतमजुर इतर व्यवसायीक इ. ची रामांजिक, आर्थिक परिस्थिती विषयक गाहीती प्राप्त करून घेणे.
- 10) कृपीच्या वाढत्या आधुनिकरणात येथील शेतकरी किती उपयोग होतो. त्यापासून काही कृपीला मदत होते काय? याचा अभ्यास करणे.
- 11) गावातील जनावरे त्यांचे आरोग्य त्या जनावरांचा शेतकीराठी किती उपयोग होतो. त्यापासून काही कृपीला मंदत होते काय? याचा अभ्यास करणे.
- 12) शेती व्यतीरीक्त, कुकुटपालन, पशूपालन, दुग्धव्यवसाय यासारखे व्यवसाय करता काय? त्यापासून त्यांना किती आर्थिक नफा होतो याविषयी अभ्यास करणे.

निष्कर्ष व उपाययोजना

मांडळ या गावी एम.ए.भाग 2 चे विद्यार्थी/विद्यार्थींनी यांनी आर्थिक व सामाजिक सर्वेक्षण केले असता त्या सर्वेक्षणात्तर्गत विविध गोष्टीचा अभ्यास करण्यात आला त्या अंतर्गत खालील निष्कर्ष आढळून येतात.

निष्कर्ष :—

- 1) आधुनिक वि-वियाने, रासायनिक खते, किटकनाशके तरोच औपचीया प्रसार करून त्याचे वापर योग्य प्रमाणात करावयास रांगणे.
- 2) या गावातील शेतकरी तांडळ हे मुख्य पिक घेतात, तर त्यानंतर गहू, भजीपाला, तूर, हरणारा इत्यादी पिकांचे अनुक्रमे उत्पादन घेतले जाते.
- 3) मांडळ येथील लोकांचा प्रमुख व्यवसाय शेती व आर्थिक रत्नं हा शेती व्यवसाय आहे. त्याचप्रमाणे कुकुटपालन हा दुव्यंग आढळून येतो.
- 4) या गावातील शेतकरी आजच्या युगातील आधुनिक तंत्राचा वापर करी तर पारंपारीक यंत्राचा च अद्यारांचा अधिक प्रमाणात वापर करताना दिसतो.
- 5) या गावातील शेतकर्ण्यांना फेरपिक पद्धती तसेच वहूपिक पद्धतीवावत ज्ञान देणे आवश्यक आहे.
- 6) या गावातील साक्षरतेचे प्रमाण विधितल्यास फक्त प्राथमिक व माध्यमिक शैक्षणिक रूपाचे शिक्षणात जास्तीत जास्त लोकांचा समावेश आहे.

उपाययोजना :-

खालील उपाय योजनांद्वारे मांडळ या गावाचा विकास होऊ शकतो. ते उपाय खालीलप्रमाणे आहेत.

- 1) मांडळ येथे जलसिंचनाच्या सोयी परिपूर्ण करून विहीरी व केपनलिकेव्हारे जलसिंचन करण्यावर भर देऊन शेतीचा विकास करणे व इतर व्यवसायांना प्राधान्य देणे.
- 2) मांडळ या गावातील शेतकऱ्यांनी रासायनिक खताचा वापर मर्यादित प्रमाणात करावा, आणि सेंद्रिय शेती पध्दतीला वाब द्यावा.
- 3) शासनाने शेतकऱ्यांना कर्ज देण्याच्या सुविधामध्ये वाढ करावी व कर्जाच्या परतफेडीचा कालावधी वाढविण्याचा विचार करावा.
- 4) दरडोई उत्पन्न वाढविण्याकरीता शेतकऱ्यांनी उदरनिर्वाह व पारंपारीक पद्दतीने शेती नकरता आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून शेतीचा विकास करावा.
- 5) शेतकऱ्यांनी आपल्या दुयम व्यवसायाचा व्यापारी स्वरूप देण्याचा प्रगत्न करावा.
- 6) गावातील लोकांनी आपल्या कुटूंबातील व्यक्तींना चांगले शिक्षण देवून त्यांना साक्षर बनविण्याचा प्रयत्न करावा.
- 7) शेती व शेतमालासबंधी तज्जांकडून योग्य मार्गदर्शन घेतो.